

Individualios miestietiško modernėjimo istorijos pokario vilniečių profesiniuose pasakojimuose

MYKOLĖ LUKOŠIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami vilniečių naujakurių, atsikėlusių gyventi į Vilnių per pirmuosius du dešimtmečius po Antrojo pasaulinio karo iš kaimiškų vietovių, su profesija ir darbu susiję motyvai autobiografiniuose pasakojimuose. Keliamas klausimas, kaip šie motyvai atskleidžia individualų modernios miestietiškos kultūros formavimąsi. Profesiniai motyvai gyvenimo istorijose tiriami naratyvinės duomenų analizės metodu, nustatant pašnekovams svarbias pasakojimo linijas, susiejant panašius skirtingų žmonių pasakojimus; šiuo atveju – pasakojimus apie darbinę patirtį ir profesinį kelią. Profesijos motyvas pasakojimuose analizuojamas kaip svarbus modernaus miestietiško tapatumo dėmuo, aiškinamasi, kaip miestietiškas reiškiiasi pokario naujakurių pasakojimuose apie profesijos pasirinkimą.

RAKTAŽODŽIAI: profesinis pasakojimas, modernybė, pokario Vilnius, miesto antropologija.

Po karo ištuštėjusiame Vilniuje dėl įvairiausių priežasčių kūrėsi naujakuriai. Vieni bėgo nuo kolektyvizacijos, kiti naudojosi atsivėrusiomis modernaus miesto galimybėmis, atvyko studijuoti, dirbti, dar kiti grįžo į Lietuvą iš tremties ir, negalėdami įsikurti gimtajame krašte, naujam gyvenimo etapui pasirinko vieną iš didžiųjų miestų. Modernus miestas buvo patraukli arba net būtina vieta naujam gyvenimui kurti ir plėtoti. Sovietinė modernizacija, nors ir besiskirianti nuo vakarietiškos, pasak sociologo Vyliaus Leonavičiaus, laikytina pirmąja modernybės pakopa, kai sovietų visuomenėje diegti svarbiausieji pirmosios modernybės bruožai (Leonavičius 2008: 225). Tokio modernaus sovietinio miesto plėtra lėmė gyventojų ir juo labiau darbo jėgos poreikio didėjimą. Vylius Leonavičius ir Saulius Keturakis, remdamiesi Anthony Giddenso, Ronaldo Ingleharto ir Jimo Tomlinsono modernizacijos teorijomis, išskiria esminius modernizacijos procesus, tokius kaip urbanizacijos didėjimas – miestų plėtimasis ir miestietiškos kultūros atsiradimas, auganti profesinė specializacija, masinis švietimas ir aukštesnio formalaus išsilavinimo didėjimas, biurokratizacija, komunikacijos plėtra (Leonavičius, Keturakis 2002: 42). Visi šie mo-

dernizacijos bruožai atsispindi pokario Vilniaus atsikėlėlių pasakojimuose. Didėjanti profesinė specializacija mieste neatsitiktinai dažname pasakojime atsiskleidžia per svarbų ir neretai netgi esminį gyvenimo istorijos motyvą. Profesinė karjera, darbinė patirtis, darbo keitimas, paieškos, studijos – visa tai yra pasakojimų detalės, svarbios ištisiems asmeninio gyvenimo etapams. Pasakojimuose darbinė patirtis nusakoma skirtingai: vienuose asmeninė istorija pateikiama vien tiktai per profesinę karjerą, nė neminint šeimos istorijos ar kitų asmeninių detalių, kituose – atskiriant profesiją kaip viešą gyvenimą, o šeimos – kaip privatų. Dar kiti respondentai apie darbinę patirtį pasakoja kaip apie nesvarbią, bet neišvengiamą gyvenimo dalį. Profesinis kelias ir darbinė patirtis yra neatsiejama modernaus gyvenimo mieste dalis ir vienas svarbiausių pokario naujakurių Vilniuje pasakojimų motyvų.

Straipsnyje remiamasi gyventojų, atsikėlusių į Vilnių per pirmuosius du dešimtmečius po Antrojo pasaulinio karo (1944–1964 m.) iš miestelių ir kaimų, pasakojimais, užrašytais 2017–2019 metais. Autobiografiniai pasakojimai rinkti pusiau struktūruoto interviu metodu, leidžiant pasakotojui pačiam dėlioti autobiografinio pasakojimo detales, išryškinti tai, kas jam aktualiausia. Gyvenimo pasakojimų tyrėja Charlotte Linde, perfrazuodama sociolingvistą Williamą Labovą, pažymi, kad tiriant naratyvus labai svarbi yra asmeninė pasakotojo patirtis ir ji turi būti interpretuojama kaip tikro įvykio ar fakto reprezentacija (Linde 1993: 68). Vadinasi, svarbu užčiuopti, kaip pasakotojas save pateikia, kurie gyvenimo įvykiai jo pasakojime yra esminiai, kurie pasakojimo motyvai yra susieti priežastiniu ryšiu, kaip jie saistomi / nesaistomi su istoriniu kontekstu. Be to, gyvenimo pasakojimų tyrimas leidžia pastebėti, kam pats pasakotojas skiria daugiausia dėmesio, o ką nutyli, galiausiai, kiek permąstytas yra profesinis kelias, darbo santykiai, tikslingas arba galbūt atsitiktinis įsidarbinimas. Taip pat svarbu, kaip pasakojimuose miestas pasirodo kaip profesinio gyvenimo vieta ir kaip modernaus dirbančio miestiečio terpė. Kaip matysime, skirtingose istorijose profesinė linija dėliojama nevienodai ir miestas, kaip profesinio gyvenimo vieta, atsiskleidžia skirtingai. Tiriamuose pasakojimuose profesinis kelias yra pagrindinė linija, nusakanti persvarstytą ir reflektuotą gyvenimo istoriją. Tokiais atvejais asmeninis gyvenimas pasakojime užima antraeilę vietą ir yra arba visai neminimas, arba minimas itin mažai, t. y. pasakoma tik tiek, kiek reikalinga nuosekliam profesiniam keliui nušviesti. Taip pat modernizacijai yra būdingas masinis švietimas ir tai, kad dažniau siekiama aukštesnių formalaus išsilavinimo lygmenų. Dauguma respondentų, atvykę į didmiestį studijuoti, atsidurdavo modernaus miesto gyvenimo vėžėse, o baigę studijas arba gaudavo paskyrimą, arba pasirinkdavo akademinę karjerą. Pasakojimuose aiškiai matyti naujų, studijų metu ir darbo aplinkoje suformuotų, ryšių ir tinklų išnaudojimas kuriant savo gerovę ir siekiant profesinės sėkmės.

Pasak Ch. Linde, „naratyvas yra vienas svarbiausių socialinių išteklių konstruojant ir palaikant asmeninę tapatybę <...> jis svarbus kuriant vidinę ir privačią

tapatybę ir juo labiau perteikiant ir derinant ją su kitais“ (ten pat: 98). Analizuojant profesinę pasakojimo liniją, galima matyti, kaip pokario Vilniaus naujakuriai kūrė savo, kaip modernaus miestiečio, identitetą, kai gyvenimas mieste neišvengiamai reikalavo imtis kitokio darbo, nei jie buvo įpratę kaime. Čia atsivėrė didelių gamyklų, institutų, naujų erdvių ir naujų pažinčių teikiamos galimybės. Pirmame straipsnio skyriuje bus aptariami keturių rūšių profesiniai pasakojimai, laikantis prielaidos, kad profesija ir darbinė patirtis moderniam mieste naujakuriui, atvykusiam iš miestelio ar kaimo, taip pat iš tremties grįžusiam žmogui buvo vienas esminių miestietiško ir modernios miesto kultūros aspektų. Išskiriami tipiniai ir netipiniai gyvenimo pasakojimai, kuriuose pagrindinė linija yra profesija ir darbinė patirtis. Tipiniuose pasakojimuose informatyviai atsispindi modernaus sovietinio miesto kasdienybė, o studijų pakopos ir jų ryšys su profesija tampa respondentų viešo prisistatymo centru. Gyvenimo tarpsnius šiuose pasakojimuose ženklina studijų baigimas, įsidarbinimas, darbovietės keitimas ir pan. Tokie pasakojimai laikytini tipiniais modernaus miestiečio profesiniais pasakojimais; tuo tarpu kiti analizei pasirinkti pasakojimai apibūdinantini kitokiais miestietiško bruožais, nulemtais kitokių gyvenimo aplinkybių: grįžimo iš tremties ar nepritapimo prie vyraujančios sovietinės miestietiškos kultūros. Šiuos požymius galima pavadinti „išlikimo strategijos“ motyvais, kai modernus miestas suteikia galimybę iširti minioje, užmegzti daug Marko S. Granovetterio aprašytų „silpnųjų ryšių“, padedančių naviguoti (angl. *navigate*) mieste (plačiau žr. Granovetter 1973).

Straipsnyje pasitelkta naratyvinė medžiaga nagrinėjama remiantis sociologo Georgo Simmelio modernaus miesto kultūros analize. Šis tyrėjas vienas pirmųjų aprašė miestietišką moderniąją kultūrą, lygino žmonių santykius, požiūrius, indvido jauseną mieste ir kaime (Simmel 1950). G. Simmelio išvalgos padeda suprasti autobiografiniuose pasakojimuose plėtojamas darbo moderniam mieste temas, santykį su miestu, savęs kaip miestiečio reprezentavimą. Michaelis de Certeau taip pat tyrė, kaip pasitelkiamos socialinės reprezentacijos ir socialinis elgesys, kokias strategijas ir taktikas taiko žmonės bandydami atsikovoti valdžią iš galios struktūrų (de Certeau 1984). M. de Certeau padeda geriau suprasti pašnekovų, kurie siekė išgyventi mieste (pvz., grįžę iš tremties ir nepriimami sovietinės ideologinės sistemos), išlikimo taktikas, darbo paieškų motyvus, navigavimo mieste ypatumus, taip pat jų savivokos ir reprezentacijos būdus.

Straipsnyje analizuojami keturi autobiografiniai pasakojimai, nustatant pašnekovams svarbias pasakojimo linijas. Išskiriami dvejopi pasakojimo tipai: 1) tokie, kuriuose profesinė linija yra esminė arba labai svarbi, rišliai sukonstruota ir puikiai atspindinti miestietiškos modernios tapatybės formavimą; 2) tokie, kuriuose profesinė linija yra pagalbinė, tačiau neatsiejama nuo miestietiško kultūros. Į pastaruosius panašūs ir tie autobiografiniai pasakojimai, kuriuose profesinės linijos

iš pirmo žvilgsnio nėra. Jie atskleidžia prieštaravimą modernaus miesto tarsi ke-
liamam reikalavimui būti darbo rinkoje, pasinerti į miesto gyvenimą. Pirmame
skyriuje pasitelkiami pasakojimai, kuriuose profesinė linija yra esminė naratyvo
dalis, kurianti pašnekovo kaip miestiečio tapatybę. Marijos (mokslininkės) ir Prano
(kino inžinieriaus) istorijose atsispindi miestas, kurį pašnekovai priėmė kartu su jo
taisyklėmis ir pasinaudojo jo teikiamomis profesinėmis galimybėmis. Taip pat bus
analizuojamas Vladimiro, profesionalaus sportininko, pasakojimas, kuris atspindi
išskirtinai miesto kultūrai būdingas galimybes, taip pat – sovietinio miesto specifinę
tinklaveiką. Antrame skyriuje bus tiramas autobiografinis pasakojimas, kuriame
profesija yra antraeilis dalykas. Šis pasakojimas atskleidžia kitokį miestietiškumą –
G. Simmelio aprašytą anoniminę terpę, kurioje žmogus gali pasislėpti ir tokiu būdu
išgyventi (Simmel 1950: 411). Tai Angelės – tremtinės, grįžusios į Lietuvą, pasako-
jimas; darbiniai santykiai jame irgi yra labai svarbūs, tačiau visiškai kitokiu aspektu
nei pirmiau apžvelgtuose autobiografiniuose pasakojimuose.

ĮSITVIRTINIMAS IR PROFESINĖ SĖKMĖ MODERNIAME SOVIETINIAME MIESTE

Marija (g. 1937) į Vilnių atvyko 1956 metais iš Mielagėnų miestelio (dabar Ignalinos
raj.), nuo Vilniaus nutolusio daugiau kaip aštuoniasdešimt kilometrų. Tuo metu ji
buvo devyniolikos metų ir atvyko studijuoti universitete. Jos šeima nebuvo didelė –
tik mama ir jaunesnė sesuo, kurios liko gyventi Mielagėnuose. Tėvą, kaimo gydy-
toją, po karo sovietai ištrėmė į Vorkutą; ten jis kalėjo vienuolika metų. Mielagėnai,
vokiečiams atsitraukiant, sudegė, šeimos namo neliko, o Marijos motina (tuomet
besilaukianti sesutės), močiutė ir Marija, gelbėdamosi nuo bombardavimo, kartu su
kitomis prieglobsčio ieškančiomis šeimomis laikinai apsigyveno netoliese buvusiame
dvare. Po tėvo suėmimo joms nebuvo leista toliau gyventi dvare, ir motina, anksčiau
mieste turėjusi pirtį, persivežė tą pastatą į vienkiemį. Marija, baigusi mokyklą Mie-
lagėnuose, į kuriuos jai teko vaikščioti iš vienkiemio, nusprendė stoti į universitetą.
Pasirinkimas vykti studijuoti į Vilnių ir nelikti kaime Marijos pasakojime pateikia-
mas kaip sąmoningas sprendimas, susijęs su jos patirtimi mokykloje:

Ir aš sugalvojau stoti [į universitetą], nes ta mokytoja man irgi taip [patarė], ir aš biologi-
joj ten buvau pasižymėjus, visokių apdovanojimų turėjau. Ir nutariau, kad reikia [stoti]
į biologiją.¹

1 Interviu su Marija darytas 2017-10-08; šis ir kiti pokalbiai, įrašyti vykdant projektą „Individualaus
modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vil-
nius)“, yra tvarkomi ir bus pateikti saugoti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos
archyve.

Atsižvelgiant į istorinį kontekstą ir to meto padėtį Lietuvos kaime, galima sakyti, kad pasirinkimas vykti studijuoti buvo pagrįstas. Vykusi kolektyvizacija, suardyti šeimų ūkiai, išsikėlimas iš namų neteikė daug vilčių dėl ateities kaime. Sovietinėje ideologijoje švietimas buvo suformuotas visais lygmenimis, taip siekiant modernios visuomenės sukūrimo (Leonavičius 2008: 225). Taigi sprendimas ištraukti į jau sukurtą savarankišką švietimo sistemą, galinčią modernų miestietį aprūpinti darbo vieta ir gyvenimo gerove, buvo logiškas Marijos pasirinkimas. Staigi ir visapusiška sovietinė modernizacija panaikino galimybes toliau gyventi šeimoms įprastuose ūkiuose, nes didžioji dalis sukaupto turto, žemės ir galiausiai – darbo jėgos buvo kolektyvizuota.

Vilniaus apgyvendinimas buvo skatinamas demografiniais tikslais (žr. Stravinskienė 2014, 2016) – siekiant užpildyti po karo ištuštėjusį miestą. Kita vertus, politinio kalinio vaikui, kokia ir buvo Marija, apsigyvenimas sostinėje galėjo kelti nemažų sunkumų. Tremtinių palikuonys, arba „banditų vaikai“, būdavo sunkiau priimami į universitetą, jiems nelengvai pavykdavo prisiregistruoti ir įsidarbinti Vilniuje. Apsigyvenimo ir darbo vietos radimo momentai yra labai glaudžiai susiję: be privalomos Sovietų Sąjungoje registracijos negalėdavai įsidarbinti ir atvirkščiai. O atvykėliui iš kaimo ar mažo miestelio rasti gyvenamą kampą dideliame mieste nebuvo lengva. Marija savo pasakojime patikslina, kodėl jai tėvo suėmimo istorija nesukliudė įstoti į universitetą:

Tai mano tėtis, nors ir nebuvo čia, bet jisai suorganizavo tokią pažymą. Kai dabar pagalvoju, baisi pažyma buvo. Aš niekur nerodžiau stodama, kad mano tėtis yra teistas: [pažymoje buvo parašyta], kad jis Vorkutoj, bet kad jis dirba tolimoj šiaurėj NKVD gydytoju.

Tokia tėvo parūpinta pažyma padėjo Marijai įstoti, o komentuodama tėvo poelgį ji sako: „[T]ai vat ką jisai padarė, tai labai geras [tėvas].“ Marijos tėvas į Lietuvą, pas šeimą, negrižo (o gal ir negalėjo grįžti?). Jis įsidarbino tremties vietoje gydytoju. Marija apgailėstaudama sako:

[P]o to, kai jam baigėsi [tremties laikas], jis trumpam atvažiavo aplankyti. Jį įleido [į Lietuvą], bet paskui neleido jam gyventi, nežinau kodėl. Gyveno Estijoje. Ten, kur rusų buvo, ten rusai [toje vietovėje]. Tai ten leido gyventi.

Represijos, priverstinis gyventojų blaškymas po įvairias vietas ir valdžios duodami įsakai dėl migracijos paveikė jos šeimą, kaip ir daugelį kitų.

Marijos gyvenimo pasakojime toliau plėtojama studijų ir karjeros linija. Stojimas į universitetą negarantavo, tačiau teikė daug vilčių sėkmingam įsitvirtinimui nepažįstamame naujame mieste. Kaip jau minėta, rasti gyvenamąją vietą buvo sunku,

čia daug lėmė sėkmė ir pažintys. Tačiau kai kurie studentai galėjo gauti bendrabutį ir kiek lengviau pragyventi prisidurdami stipendiją. Marija pasakoja, kaip įstojo ir apsigyveno Vilniuje:

Bendrabutį gavau <...>, nes mano balai irgi buvo, reikėjo dvidešimt surinkti, o aš turėjau septyniolika. Ir jau dalis su septyniolika ėjo į kandidatus ir negaudavo bendrabučių. Bet tai buvo viskas ant ribos, kad gavau. <...> Gaudavau, gaudavau stipendiją. Nu kaip, nebūtume pragyvenę, jeigu mes kambary buvom keturios.

Taigi studijos, kaip potencialiai daugiau garantijų apsigyvenimui ir ateičiai mieste turintis pasirinkimas, buvo struktūriškai nulemtos sovietinės visuomenės modernizacijos. Savarankiškos, bet tarpusavyje susijusios švietimo ir darbo sistemos paliko mažai kitų galimybių pasirinkti. Totalitarinėje sovietinėje visuomenėje patekimas į tokios struktūros, kaip švietimas ir įsidarbinimas, konvejerį galėjo tapti arba individo pragaištimi, arba vienintele judėjimo modernioje visuomenėje trajektorija.

Švietimo sistema buvo glaudžiai integruota į visą sovietinės modernios visuomenės socialinį procesą. Apskritai nuo 1950 metų sparčiai augo priėmimas į aukštąsias mokyklas – tiek į nuolatinės, tiek į neakivaizdines ar vakarines studijas (Matthews 2011). Studijos universitete ir tolesnė darbinė karjera Marijos pasakojime yra labai svarbi linija, kuri puikiai dera su sovietų laikais kurtu naratyvu apie tai, kad individas aktyviai dalyvauja formuojant socialinę struktūrą. Marijos pasakojime ši linija pasižymi tuo, kad pasakotoja nuolatos aiškina savo pasirinkimus ir įvardija jų priežastis – tokias, kaip minėtas domėjimasis biologija, vidurinės mokyklos mokytojos dėmesys ir patarimai. Visos šios aplinkybės atvedė Mariją į studijas Vilniuje, padėjo siekti mokslininkės botanikės karjeros.

Į didmiestį atvykusiai Marijai studijos, bendrabutis, kambario draugės ir dėstytojai tapo tarsi uždara ekosistema, kuri gražiai ir mielai prisimenama jos pasakojime. Čia retai minimos šalutinės, su mokslu ir darbu nesusijusios pažintys. Net tokie kasdienybės aspektai, kaip apsirūpinimas maistu, valgio gaminimas ar apranga, Marijos istorijoje yra susiejami su to laiko švietimo sistemos teiktomis galimybėmis. Marija pasakoja, kaip jai, vienoje pirmųjų sovietinių loterijų laimėjusiai siuvamąją mašiną, universiteto pažintys padėjo išmokti siūti ir apsirengti taip, kaip jai atrodė tinkama:

Suorganizavo dekanas [siuvimo kursus]. Ir baigėm tuos kursus, ir išmokino mus tų iškarpų visokių, ir visos siuvomės [drabužius].

Galima nesunkiai įsivaizduoti, kad, persikrausčius iš mažo miestelio, neturint jokių pažinčių Vilniuje, studijos (jos ir buvo pagrindinis atvykimo tikslas) suformavo

tą pažįstamų žmonių ratą, kuris Marijos pasakojime nuolat minimas ir palyginti nedaug kinta. Vadinasi, universiteto gyvenimas, kaip svarbus struktūrinis pasakojimo elementas, užima ir atsiminimų apie privatų gyvenimą vietą. Universitetas Marijai suteikė ne tik galimybę studijuoti. Su šiuo segmentu susijusi ir jos gyvenamoji vieta (bendrabutis), ir stipendija kaip pragyvenimo šaltinis (tiesa, iš jos pragyventi sekėsi sunkiai ir retas studentas išsiversdavo be namiškių ar bendramokslių pagalbos). Negana to, universitetas sukūrė ištisą studijų ir drauge – laisvalaikio terpę, aprėpusią visas individo gyvenimo sritis. Marija pasakoja, kad universitete atsirado galimybė ne tik išmokti siūti, bet ir įgyti kitokių įgūdžių, kurie paprastai formuojami privačioje gyvenimo aplinkoje, šeimoje:

Nu, ir paskui dar baigėm ir kursus kulinarijos, va kaip marinuoti, kaip kepti <...>. Čia tai, būdavo, atėdavo moteris. Aš nežinau, man rodos, mums nieko nekainuodavo. Gal kažkiek mokėdavo dekanatas... aš gerai nežinau dabar, kaip būdavo. Bet mums mokėti nereikėdavo. O kursai tai čia buvo kulinarijos mokykloj. Ten eidavom. Ir tos moteriškės, jos būdavo, nu, tokios jos, žinot, anais laikais baigusios [kulinariją], jos, man atrodo, labdaringai viską darydavo. Jos neimdavo jokio mokesčio iš nieko, tik mums leisdavo ten patalpas [naudoti], ir mes va susirinkdavom. Ten va ir tais laikais, ir atsimenu, kaip mums dėstė. [Sakė,] gyvenime nesistenkit turėti didelių virtuvių, tada moteris labai pavargsta, turėdama didelę virtuvę, iš vieno galo į kitą vaikščiodama.

Apskritai universiteto gyvenimas Marijos pasakojime sudaro vientisą uždara terpę, kuri atitinka sovietinio miesto planavimo viziją: miestas lemia ir kasdienį individo judėjimą, ir jo galimybes leisti laisvalaikį. Marijos istorijoje jos tapatybė apima perėjimą nuo mažo miestelio gyventojos iki didmiesčio mokslininkės. Universiteto aplinka pasakojant nuolat minima kaip esmingai prisidėjusi prie tokio tapatybės virsmo. Pasakodama Marija ne kartą palygina Mielagėnų miestelį, vienkiemį, kuriame gyveno, ir Vilnių – didelį miestą:

Iš gilaus kaimo aš dar buvau. <...> O miestas, kaip aš pamenu, nu miestas tai... Tiesiog aš būdavau [jame] sukaustyta.

Tą „gilų kaimą“ Marija priešina miesto kultūrai, atsivėrusioms studijų, darbo ir apskritai veiklos galimybėms:

Paskui man tie teatrai, man ta [aplinka patiko] vis tiek, pripratau labai. Ir jau paskui nenorėjau važiuoti [į kaimą], kad kaime aš labai vargau. Aš galbūt į kitą, į kokį tai miestelį galėjau kur nors važiuoti, bet vėl į kaimą, į tą vargą, į tą purvą nesinorėjo. Nu, dabar kai galvoju: kodėl man taip nesinorėjo? Nu nesinorėjo...

Pasakodama savo gyvenimo istoriją Marija mini, kokios priežastys, susijusios su to meto socialinėmis normomis ir taisyklėmis, lėmė, kad ji pasirinko mokslininkės kelią. Profesinė linija pasakojime žymi viešąją jos asmens tapatybę, priežastiniais ryšiais jungiančią mokyklą Mielagėnuose su aspirantūra. Marija pristato savo pasirinkimą sovietinės darbo vietos paskyrimo kontekste; ji sako išmėginusi ir mokytojavimą – tiesioginę savo specialybę, kuri jos netenkino:

Mūsų, žinot, kaip buvo parašyta diplome? Biologijos, chemijos mokytoja. Ir kas nesusirado Vilniuje vietos, tai visi išvažiavo mokytojaut <...>. Nu ką, aš mokytojaut nenorėjau. Buvo praktika, ne tikrai praktika, ir reikėjo su studentais būti Vienuolio mokykloj. Buvau, ir ten buvo devintokai, dešimtokai gal. Nu kažkaip... – *Mokytojavimas pats nepatiko?* – Nu taip.

Marijos gyvenimo istorija yra profesinė; viešojo jos gyvenimo dalis susijusi su studijomis, mokslu ir vėlesne karjera mokslo srityje. Asmeninis gyvenimas mieste, ypač šeimos sukūrimas, nėra viešojo pasakojimo dalis; apie ją Marija kalba tik konkrečiai paklausta, bet pernelyg tos temos neplėtoja. Šeimos gyvenimas jos yra aiškiai pateikiamas (arba greičiau – nepateikiamas) kaip privačioji gyvenimo istorijos dalis. Marijos pasakojimas sutelktas į profesinius etapus. Ji aiškiai nurodo profesinių sprendimų priežastis, argumentuoja savo pasirinkimus, taip pat gausiai pateikia miesto kasdienybės detalių.

Kitas profesinis pasakojimas yra Prano, kuris į Vilnių atvyko 1959 metais, jau po studijų Leningrade, būdamas dvidešimt ketverių metų. Pranas gimė (1935) nedideliame kaime Šiaulių rajone. Karo metais jo šeima trumpai glaudėsi Šiauliuose; iš ten jis išvyko studijuoti į Leningradą. Įgyta išskirtinė kino inžinieriaus specialybė Prano pasakojime yra pagrindinis motyvas, apie kurį dėliojasi visi kiti gyvenimo įvykiai, jei jie apskritai minimi viešumai skirtame pasakojime. Ch. Linde, tyrinėjusi profesijos pasirinkimo pasakojimus, aiškina, kokios dar temos paprastai įtraukiamos į profesines gyvenimo istorijas. Pasak tyrėjos, dažniausiai reikėtų tikėtis išgirsti išsilavinimo, santuokos, vaikų auginimo, sunkios ligos, ideologinius ar religinius motyvus, taip pat svarbūs persikraustymo momentai (Linde 1993: 56). Pranas savo pasakojime profesinę gyvenimo liniją, kuri pateikiama kaip esminė jo tapatybę reprezentuojanti linija, glaudžiai sieja su istoriniu laikotarpiu ir politine atmosfera. Pasakodamas savo gyvenimo istoriją, dėliodamas įvykius, Pranas visiems netikėtiems gyvenimo pokyčiams ar netipiniams sprendimams iš karto pateikia paaiškinimą. Pavyzdžiui, patikslina, kodėl studijoms pasirinko Leningradą:

O paskui jau iš Šiaulių gimnazijos važiavau studijuoti į Leningradą; o į Leningradą kodėl? Nes mano specialybės Sovietų Sąjungoje nebuvo niekur, išskyrus Leningradą.²

.....

2 Interviu su Pranu darytas 2017-10-08.

Retos specialybės pasirinkimas Prano aiškinamas kaip netyčinis, bet sėkmingas:

Dabar kaip būdavo, jeigu [reikėtų] paaiškinti: kadangi vietoj [Lietuvoje] reikėjo specialistų, tai vyriausybė stengdavosi [padėti studijuoti], turėdavo įvairiuose universitetuose [vietų], pavyzdžiui, du tris priimdavo. Ir duodavo dokumentus, ir jeigu du tris egzaminus reikėdavo išlaikyt, tai važiuodavai į stojamuosius. Jeigu nereikėjo laikyt, [tai ne]. Aš tai sidabro medalį buvau gavęs tuo metu, tai nereikėjo laikyt. Reiškias, tada priimdavo į tas [laisvas] vietas. Ir mes ten studijavom penkis metus.

Pranas savo pasakojime mokymosi laiką mini kaip būtiną etapą, atvedusį iki darbo kinofikacijoje, tačiau apie studijas kalba glaustai, minėdamas tik pačius svarbiausius dalykus. Skirtingai nei Marijos pasakojimas, kuriame studijų universitete metai sudaro atskirą dalį, kupiną kasdienybės mieste akimirkų, Prano studijos minimos tiek, kiek yra susijusios su bendresniu politiniu-istoriniu naratyvu ir paaiškina jo darbo specifiką. Netgi pokalbio metu, klausytojoms pabandžius sužinoti daugiau kasdienybės smulkmenų iš studijų ar darbo pradžios Vilniuje laikotarpių, Pranas apie tai kalba labai mažai, vis kreipdamas pasakojimą į tai, kas, jo manymu, geriausiai reprezentuoja jį patį ir apie ką jis nori kalbėtis ir pasakoti smulkiau – apie savo profesinį kelią, susijusį su politine Lietuvos aplinka.

Baigęs studijas Leningrade, Pranas grįžo į Vilnių, tačiau pasirinkimas dirbti Vilniuje jo nepateikiamas kaip savaiminis, o greičiau kaip įkvėptas noro prisidėti prie Lietuvos gerovės:

Nu, ir grįžom iš ten mes trise. Tai Vilniuj truputį žiūri – toks [varganas] tas miestas, geriau [važiuoti] į Kauną, tokią mechanikų mokyklą. Dėstytojas pasakė: „Reikia čia lietuvių, reikia čia specialistų.“ Nu, ir mes likom ir pradėjom 1958-ais, rugsėjo pirmą, dirbti Kultūros ministerijoje. Kultūros ministerijoje buvo kinofikacijos tarnyba.

Šiame Prano pasakojime parodo kaip lietuvių Vilniuje – ypač priešindamas kitų tautybių darbuotojams jo darbovietėse – ir kaip retą specialistą, galintį rinktis, kur dirbti. Žinoma, reikia nepamiršti, kad gyvenimo pasakojimas atspindi pasakotojo asmeninę patirtį, o ne faktinę įvykių eigą ir todėl tėra tam tikra realių įvykių reprezentacija (ten pat: 68).

Įdomus pasakojimo epizodas yra susijęs su rūpinimusi jo darbovietės kolektyvo etnine sudėtimi. Prano atmintyje tai svarbu dėl to, kad atspindi jo dalyvavimą istoriniuose įvykiuose. Įdomu, kad profesinis inžinieriaus kelias pasakojant nuolat siejamas su Vilniaus gyventojų etninės sudėties kitimu, kurį atspindi darbuotojų „sudėtis kino studijoje“ ir „sudėtis ministerijoje“:

[P]radžioj buvo tiesiog rusiški posėdžiai; kinofikacijoj tokia buvo sudėtis: viršininkas – rusas, bet lietuviškai laisvai kalbėjo, pavaduotojas – žydelis, vyriausias buhalteris – iš Rusijos, technikos skyriuj, kur man teko dirbti kaip inžinieriui, tai vyriausias inžinierius – rusas, vyresnis inžinierius – rusas ir aš, lietuvis. Bet dabar reikia pasakyti, jie nebuvo piktybiški.

Prano profesinis kelias po kino studijos vedė į elektros skaitiklių gamyklą. Štai kaip jis pats pateikia tokio pokyčio priežastį:

Tiesa, aš penkis metus pradirbau kinofikacijoj, paskui reorganizacija: Kultūros ministerija skirstė į kino komitetą.

Akivaizdu, kad pagrindine pasikeitimo priežastimi laikomos išorinės, menkai nuo individo priklausančios aplinkybės – valdžios įvykdyti struktūriniai pokyčiai. Profesiniai pasirinkimai ir karjeros istorija pasakojami smulkiai, nurodant dalyvius, motyvacijas, visa tai lėmusias aplinkybes. Kalbėdamas apie darbovietes ir bendradarbius, Pranas pateikia daug detalių, nuolat pabrėždamas etninę sudėtį, nors asmeninio gyvenimo beveik neviešina:

O buvo skaitikliai [elektros skaitiklių gamyklą]. Skaitikliuose daug labai rusų buvo, bet buvo lietuvis pastatytas, pažįstamas toksai, direktorius. Pirmiausia, kai jis sužinojo, kad tas rusas geras specialistas, inžinieriaus išsilavinimą turėjo, tai [sako:] „Viskas tvarkoj.“ Tai jis jį pakvietė ir sako: „Ar turi dar kokį vieną?“ Sako: „Turiu.“ Mane [rodo į save juokdamasis]. Tai iš karto paskambina, mane iš karto [kviečia] pas direktorių. Jis daug nekalbėdamas, toksai visas buvo, taip, toks atlyginimas, tinka dirbt? Dvigubas atlyginimas. „Dar bus premijos, – sako, – tu nenusimink.“ Nu, tai tapau konstruktorių viršininku, nu bet aplinkui rusai, rusai. Pats vyriausias inžinierius buvo lietuvis priimtas. Tokie dalykai buvo.

Pasak naratologo Michaelo Jacksono, gyvenimo istorijos, jų pasakojimas ne vien atskleidžia, kas mes esame, bet ir ką turime bendra su kitais; ne tik, kas mes manome esantys, bet ir kokios bendros aplinkybės paveikia gyvenimą ir likimus (Jackson 2013: 15–16). Pranas, pasakodamas gyvenimo istoriją, save parodo kaip patyrusį specialistą, profesinėje srityje vertinamą kolegų, darbdavių, dalyvavusį darant svarbius sprendimus – kitaip tariant, priskiria sau aktyvaus veikėjo ar dalyvio vaidmenį. Tai galima suprasti, – juk pasakojimas nėra tiesiog įvykių sekos atkūrimas: gyvenimo istorija yra dėliojama pasakojimo metu (o Prano atveju matyti, kad ji ne kartą persvarstyta išryškinant svarbius momentus, įtraukiant aktyvų ir kryptingą veikimą sovietmečiu, profesinę sėkmę ir pan.). M. Jacksonas taip pat rašo, kad įvykių perpasakojimas yra ne pasyvus jų išgyvenimas dar kartą, o aktyvus jų perdirbimas – tiek pokalbyje su kitais, tiek savo paties vaizduotėje (ten pat: 34). Pranas gyvenimo

istoriją pasakoja ir prasmingai dėlioja iš dabarties pozicijų, įvertindamas ir nepriklausomybės atgavimą, ir buvusį režimą, ir išskirtinės savo specialybės naudą.

Prano istorija, kuri jam atrodo prasminga profesine prasme, jo darbas, užimant geras pareigas, iš pirmo žvilgsnio gali nederėti su, kaip pats pasakotojas įvardija, „Vilniaus lietuvinimu“. Tačiau Pranas pasakoja taip, kad gerai apmokamas vadovaujamas darbas pristatomas kaip pastanga keisti darbovietės ar net viso Vilniaus etninę sudėtį, atskiesti iš Maskvos „nuleistą“ rusišką darbuotojų kontingentą specialistais lietuviais. Klausantis susidaro įspūdis, kad Prano pasakojime priežastys ir motyvai chronologiškai dėliojami nuolat atsižvelgiant į svarbesnį – politinį ir istorinį – kontekstą bei atmosferą, o pateikiamas asmeninės gyvenimo istorijos segmentas iš karto siejamas su objektyvia valstybės istorija:

Čia reikėjo kurti naują mašinėlę, tokią grupę reikėjo sukurti, pirmą kartą reikėjo sukurti Sovietų Sąjungoje elektrinę skaičiavimo mašinėlę buhalteriams. Jeigu dar istoriškai yra [tokių], kur sukdamo arba stumdydamo, tai mes pirmieji sukūrėm. Aš vadovavau tai grupei, ir susirinko, spėjom susikviesti iš Kauno specialistus gerus lietuvius, ir kur rusų buvo trupučiuką, jie buvo padėjėjai pagrinde. Pasidarė lietuviai [pagrindiniai]. Vienu žodžiu, aš ten įsitvirtinau, ir tą mašinėlę sukūrėm. Teko pabūti ir Maskvoje, ir ministrams pristatinėti, buvo ten malonių dalykų. Dabar – kas liečia politiką. Politika gamykloj buvo rusiška. Ten buvo visą laiką viskas rusiška.

Prano pasakojime siejamos iš pirmo žvilgsnio kone prieštaringos ir netgi konfliktuojančios linijos: viena vertus, profesinė sėkmė, išskirtinė specialybė ir vadovaujamas darbas, kita vertus, tautiškai orientuotos pažiūros, lietuviškumo puoselėjimas Lietuvai būnant Sovietų Sąjungos sudėtyje. Galima įsivaizduoti, kad šie dalykai sunkiai suderinami, nes paprastai sovietmečiu turima gera socialinė padėtis ir vadovo darbas reiškė prielankumą tuometinei santvarkai. Tačiau Prano istorijoje profesinė sėkmė gerai dera su (pasak jo) kone pagrindine Vilniaus lietuvinimo veikla. Kaip jau buvo minėta, sąmoningą Vilniaus lietuvinimo procesą Pranas nupasakoja siedamas su darbo aplinka, detalizuodamas kiekvienos jam svarbios darbovietės etninę sudėtį. Tai kreipia klausytoją prie pasakotojui svarbiausios temos – politinės atmosferos ir istorinio konteksto. Pasakotojas vartoja atitinkamas retorines priemones ir intarpus, pavyzdžiui, pasakojimo posūkių pažymi fraze „Dabar – kas liečia politiką“ arba „Mes matėm, kad ateina griūtis...“, nevengia ir retorinių klausimų („O kokia dabar buvo sudėtis gamykloj?“). Taip jis gauna progą sumegzti prieštaringas savo pasakojimo linijas: be vadovo pareigų, be išskirtinės specialybės jis nebūtų galėjęs dalyvauti platesniame miesto kūrimo procese, taip pat ir jo „lietuvinime“.

Toliau nagrinėjamas Vladimiro pasakojimas yra tarsi kino filmo siužetas, kurio herojus ne tik susigyvena su miestu ir pasinaudoja jo teikiamomis galimybėmis, bet ir

įveikia visus iššūkius. Vladimiro (g. 1932) istorija šiame skyriuje priskiriama prie profesinių pasakojimų, bet nuo pirmiau analizuotų dviejų ji skiriasi tuo, kad tai ypatingos sėkmės istorija. Į Vilnių Vladimiras atsikraustė 1947 metais iš mažo vienkiemio netoli Romadano miestelio Poltavos srityje (Ukraina). Jis užaugo kaime Rostovo srityje (Rusija), o karo metu kartu su motina buvo evakuotas į Samarkandą. Iš ten 1944 metais žmonės buvo perkeliami dirbti į nuo vokiečių armijos išlaisvintą regioną – Poltavos sritį. Čia jis gyveno su mama, dirbo kolūkyje, lankė mokyklą – nuo penktos iki aštuntos klasės. Jo motina turėjo tris brolius. Vienas jų Antrojo pasaulinio karo metais buvo ryšininkas. Kaip tik jo paskatinta, visa šeima ir nusprendė keltis į Vilnių:

<...> klausyk, Sania, aš kariavau viename dalinyje su tokiu vaikinu iš Vilniaus. Ir jis sakė, kad Vilnius – labai geras miestas, ten labai geri žmonės, atvažiuok į Vilnių. Ir aš pagalvojau: o važiuokim mes į Vilnių.³

Vladimiras visą atsikraustymo kelionę ir kitus svarbius gyvenimo įvykius nupasakoja labai tiksliai, kai kada nurodydamas net konkrečias datas. Nors Vladimiro profesinis kelias įvairus ir įdomus, bet akivaizdu, kad jam pačiam svarbiausia yra profesionalaus sportininko karjera, kurios įgyvendinimui didžiausią reikšmę turi jo apsigyvenimas modernia mieste. Kalbėdamas apie miesto kultūrą ir individo jausenas jame, žymus miesto sociologas G. Simmelis miestą apibūdina kaip anonimišką, nuasmeninantį ir atbukinantį, tačiau tam tikras atbukimas, pasak jo, yra neišvengiamas psichologinis prisitaikymas prie nuolat kintančios aplinkos, prie arti esančių nepažįstamųjų (Simmel 1950). Tačiau miestas suteikia ir nepalyginti daugiau galimybių individo saviraiškai nei kaimas ar juo labiau – vienkiemis (toks, iš kokie Vladimiras ir atvyko). Miestas sudaro sąlygas individui rasti siaurą veiklos sritį, kurioje jis gali pranokti kitus ir įgyti bendraminčių. Vladimiras pasakoja, kaip Vilniuje, pradėjęs nuo žaidimo su kiemo draugais, jis per dideles pastangas sugebėjo tapti profesionaliu sportininku, o galiausiai – legendiniu tinklininku:

Kai atvažiavome į Vilnių – tai buvo 1947 metai, – jokių sporto mokyklų, jokių sporto sąjungų, jokių sporto salių – ničnieko, nulis, nulis. Nu, ką darysi. Mes pacanai, berniukai, kieme žaisdavom, futbolą aš žaisdavau, mokyklose <...>. Kai išvažiavau į Leningradą, man pagal istoriko specialybę darbo nebuvo. Bet kadangi aš žaidžiau armijos sporto klube, jie turėjo rūpintis savo žmonėmis <...>. [Sako:] „Mes tau siūlome darbą Možaisko karinėje oro pajėgų akademijoje – buvo tokia akademija – dirbti dėstytoju fizinio parengimo katedroje. Tu ten mokysi šitų sporto šakų ir treniruosi tinklinio komandą.“ Nu, ko daugiau reikia! Atvažiavau, ir praktiškai už savaitės jau aš ten dirbau.

3 Interviu su Vladimiru darytas 2017-07-28; kalbėtasi daugiausia rusiškai, pasakotojui kartais perėinant ir į lietuvių kalbą.

Miestas pirmiausia sudarė sąlygas sportuoti, lavintis ir siekti vis geresnių rezultatų gana siauroje – profesionalaus tinklinio – srityje. Modernaus miesto erdvė ir jos teikiamos gyvenimo sąlygos bei ritmas duoda ir individualios raiškos galimybes, kurios būtų sunkiai įmanomos kaimiškoje vietovėje. Steve'as Pile'as, apibendrinamas daugelio modernaus miesto tyrinėtojų žodžius, pažymi, kad miestą miestu paverčia ne vien dangoraižiai, parduotuvės ar komunikaciniai tinklai, bet ir tai, kad žmonės tokiose vietose yra priversti elgtis miestietišškai (Pile 2005: 15). G. Simmelis savo ruožtu vienas pirmųjų aprašė, kaip keičiasi žmogaus jausena ir elgesys moderniam mieste, kuris, suspausdamas žmones arti viena prie kito, vis tiek atskiria juos vieną nuo kito psichologiškai. Pasak autoriaus, kaimo vietovėse gyvenimo ritmas ir sensoriniai minčių vaizdiniai yra lėtesni, įprastesni, lygesni. Kaime ar miestelyje žmonių tarpusavio socialiniai ryšiai yra stipresni ir emociškai turtingesni (Simmel 1950: 410). Vladimiro pasakojime matome kaip tik tokią miestietišką kultūrą, į kurią jis pateko atvykęs į Vilnių ir pasinaudojęs minėtomis individo raiškos galimybėmis. Kaip matyti iš cituoto fragmento, jo pasakojime atsiskleidžia modernaus miestiečio sąmonę bombarduojantys įspūdžiai, galimybės ir nuolat mezgami nauji ryšiai, įvairūs atsitiktinumai. Pavyzdžiui, Vladimiras pasakoja, kaip vos tik atsikėlęs į Vilnių, kuriame nebuvo „jokių sporto mokyklų“, jis netikėtai susipažino su dviem vaikais lenkais, kurie gyveno netoliese, ir šiedu jam parodė, kaip yra žaidžiamas tinklinis, kuris ir tapo Vladimiro viso gyvenimo aistra ir profesija. Taigi Vladimiro pasakojimą, kupiną jauno vaikinio įspūdžių moderniam mieste, galima apibendrinti tokiais esminiais žodžiais, kaip *gyvenimo greitis*, *veiklos įvairovė* ir *netikėtos pažintys*. Sociologė Fran Tonkiss rašo, kad miestas ne tik yra gera erdvė tyrinėti socialiniams santykiams, – pats miestieškumas slepia savyje išskirtines bendravimo praktikas ir asociacijas (Tonkiss 2005: 11). Vladimiro pasakojime aiškiai juntamas jo džiaugsmas dėl sėkmingo įsiliejimo į naują, nepatirtą miesto ritmą ir naudojimosi visomis miesto siūlomomis galimybėmis. Pasakodamas gyvenimo istoriją Vladimiras parodo save kaip sėkmingą sportininką, išryškindamas atsitiktinumus ir naudojimąsi jais, pabrėždamas savo, kaip miesto gyventojų, drąsą, atvirumą ir pasitelkimą visų silpnųjų ryšių, apie kuriuos kalbėjo M. S. Granovetteris, analizavęs stiprius ir silpnus ryšius socialiniuose tinkluose ir atskleidęs, kad silpnieji ryšiai veikia kaip tiltai, jungiantys mikro ir makro lygmenis (Granovetter 1973). Mieste pažintys yra ne asmeniškios, o dažniausiai gerai apskaičiuotos, dalykiškos. Tokios pažintys neužtikrina ilgalaikių emocinių ryšių, tačiau miesto erdvėse kitokios jos ir neįmanomos, nes palaikyti emocinius ryšius su visais pažįstamais būtų neįveikiama užduotis (Simmel 1950). Tačiau tokios neasmeniškios ir dalykiškos pažintys, arba silpnieji ryšiai, suteikia plėtros galimybę, sujungia individą menkai emociškai tekainuojančiais saitais su kitomis sritimis, kitais žmonėmis, atverdamos naujus, kaimiškoje vietovėje nepasiekiamus kelius. Tokių silpnųjų ryšių susikirtimai dažni, nes patys ryšiai yra tankesni.

Vladimiras, pasakodamas savo gyvenimo istoriją, žymi tokius silpnųjų ryšių sankirtos taškus kaip svarbius savo asmeninės istorijos posūkius.

Vladimiras nubraižo visą savo kaip sportininko kelią nuo pirmųjų pažinčių su „pacanais“ iki darbo dėstytoju fizinio parengimo katedroje Možaisko karinėje oro pajėgų akademijoje, o tada – iki tapimo tinklinio sporto meistru, Sovietų Sąjungos daugkartiniu čempionu ir profesionalaus tinklinio kūrėju Lietuvoje. Šio kelio etapai yra futbolo žaidimas kieme vaikystėje, vėliau – mėgėjiškas futbolas ir krepšinis universitete, „Dinamo“ bendrija ir jaunių futbolas, susipažinimas su kaimynais lenkais ir tinklinio išmėginimas, sunkios ir dažnos treniruotės, žaidimas armijos sporto klube ir galiausiai – profesionalaus tinklininko karjera. Būtent susipažinimas su kaimynais lenkais, kurie pasiūlė jam išmėginti tinklinį, Vladimiro pasakojime pateikiamas kaip svarbus ir lemtingas lūžis, kuris tapo visos sportininko karjeros pagrindu.

Miesto gyvenimo nulemti atsitiktinumai ir žmonių bendravimas mieste Vladimiro pasakojime yra svarbus fonas. Jame mezgama jo gyvenimo istorija, tampanti daugiau nei vilniečio istorija: ją yra kuriamas pasaulio piliečio vaizdinys – tai žmogus, kuris aktyviai siekia norimų tikslų, naudojami kiekviena atsitiktine proga ir su džiaugsmu įveikia visas gyvenimo kliūtis. Sportininko karjera yra pagrindinė profesinė linija Vladimiro pasakojime, o kiti darbai ir gyvenimo aplinkybės tik papildo jo dėliojamą ir persvarsdomą gyvenimą. Vladimiras save nupasakoja kaip labai aktyvų, įveikiantį visas užduotis, derinantį sunkiai suderinamus darbus, bet darantį tai gana lengvai. Atrodytų, kad miestas jam buvo palankus, suteikė visas galimybes, o Vladimiras jomis pasinaudojo.

Visos trys šiame skyriuje nagrinėtos gyvenimo istorijos gali būti vadinamos *viešaisiais profesiniais prisistatymais*. Jose vyrauja pasakotojo profesinis gyvenimas, kuris – irgi visais trim atvejais – buvo įmanomas plėtoti tik moderniam mieste. Sovietinis miestas, kaip greitos modernizacijos terpė, teikė nemažai galimybių kryptingam profesiniam tobulėjimui, ir visi trys respondentai maksimaliai jomis pasinaudojo: Marija tapo mokslininke, Pranas – gabiu ir veikliu inžinieriumi, Vladimiras – profesionaliu sportininku. Visi jie, kilę iš nedidelių kaimų ar vienkiemų, savo gyvenimo tikslą ir džiaugsmą surado moderniam mieste. Profesija visiems jiems buvo daug daugiau nei tik pragyvenimo šaltinis. Tai buvo jų modernaus tapatumo garantas, jų gyvenimo kryptis ir savivertės pagrindas.

DARBAS KAIP BŪDAS IŠGYVENTI NEDRAUGIŠKAME MIESTE

Šiame skyriuje bus analizuojamas Angelės pasakojimas, kuriame profesinis gyvenimas taip pat yra svarbus, bet kiek kitais aspektais nei anksčiau nagrinėtais atvejais. Profesinė linija čia yra greičiau šalutinė, atskleidžianti kitokį miestietiško santykio su darbu pobūdį. Angelė (g. 1939) į Vilnių atvyko 1956 metais. Ji kilusi iš

Utenos rajono, Paąžuolių kaimo. Dar 1947–aisiais, būdama aštuonerių, ji su šeima buvo ištremta į Sibirą. Iš tremties 1954 metais grįžo į gimtinę, tačiau, kaip tuo metu buvo įprasta, buvusiems tremtiniais įsikurti gimtajame krašte buvo sunku. Iš pradžių šeima mėgino kaip nors prisitaikyti, net laukė eilėje buto, bet tremties paženklinta biografija trukdė jį gauti. Tada Angelė nusprendė keltis į Vilnių ir pasinaudoti besikuriančio didmiesčio teikiamu anonimiškumu ir platesnėmis galimybėmis. Sovietiniame mieste apsigyventi buvo nelengva – be registracijos oficialiai įsidarbinti nebuvo galima. Nors Sovietų Sąjungoje, viena vertus, kėlimasis į miestą buvo griežtai reglamentuojamas ir reguliuojamas⁴, kita vertus, sykiu buvo bandoma spręsti ir demografinės Vilniaus problemas, skatinant arba bent nestabdant migracijos į didžiuosius miestus (Stravinskienė 2016: 68–69). Angelė, atsikėlusį į Vilnių, „prisiprašė“ priimama į tarybinį ūkį Kairėnuose, iš pradžių „privačiai“ – tol, kol galės būti priregistruota:

Ir pakliuvau Kairėnuose, kur kapai, kur [dabar] Botanikos sodas. Tai buvo durnynas, padarytas šešiasdešimtais [metais]. Ir buvo jų pagalbinis ūkis Žirgo [gatvė], 53 [namas]. Buvo jis dvarelis, išbuožintas ir jau padarytas pagalbinis ūkis. Ir tenai aš pakliuvau. Nuvažiavau, kažkas ten patarė, kad priima ten, gal kokia sanitare ar kuo. Ar ūky darbininke. Ir aš nuėjau, pasakiau, kad ieškau darbo. Tai, sako: kodėl? Toks malonus [žmogus], nu, tai taip ir taip, [sakai], atvažiavom iš Sibiro, noriu arba mokytis, arba dirbti čia kur nors. Pati pradžia tokia buvo. Sako: kaip?! Privačiai [nori įsidarbinti]?! Žinai gi, [aš] Sibire buvusi, ogi niekas, niekas nesamdo tarnaičių... Tarybinė santvarka. Nėra tarnaičių. (O tada buvo tokia tvarka: jeigu Vilnių nori prisirašyti, tai reikia, kad tiek, kiek [yra] šeimos narių, tiek būtų ploto, ir dar [papildomai] trylika kvadratų. Visiem reikia šešių, o tau trylika, kad būtų laisvo ploto.) Nu, ir jis pažadėjo mane prirašyti laike metų. Bet aš turiu metus atidirbti. Ir [taip] aš tuos pirmus metus <...> pradėjau dirbt.⁵

Visas Angelės profesinis gyvenimas nuo pat atvykimo ir apsigyvenimo Vilniuje ir toliau suksis miesto pakraščiuose, stengiantis likti nematoma, bet išgyventi ir kaip nors atsilaikyti nedraugiškoje aplinkoje. Angelės istorijoje regime nuolatinį mėginimą išverti nepalankias sąlygas ir įvairiausių išgyvenimo taktikų rinkimąsi, nuolat susiduriant su esamos santvarkos trukdžiais. Kaip matysime vėliau, Angelės profesiniai pasirinkimai iš esmės reiškė ne konkretaus darbo rinkimąsi, o veikiau mėginimą rasti bet kokią vietą, kur galėtų būti įdarbinta buvusi tremtinė. Dar tremtyje, dirbdama miško pramonėje, ji patyrė sunkią galvos traumą ir liko silpna-

4 Gauti privalomą registraciją buvo sunku, o bandant ją įsigyti nelegaliai, kaina galėjo siekti nuo 500 rublių provincijos mieste iki 2500–3000 rublių Maskvoje (Morton 1984: 5).

5 Vykdamas projektą, su Angele kalbėtasi du kartus: pirmasis interviu darytas 2017-05-06, antrasis – 2018-05-28.

regė. Jos negalia dar labiau apsunkino darbo paieškas mieste. Kaip jau minėjome, įsidarbinimas ir apsigyvenimas mieste buvo glaudžiai susiję dėl griežto reikalavimo „turėti registraciją“. Tai, kad Angelė buvo tremtinė (kaip ji pasakodama nuolat pabrėžia, „bandito vaikas“), neišvengiamai lėmė daugelį jos pasirinkimų ir kasdienių gyvenimo mieste veiksmų. Kaip matyti iš cituoto fragmento, jei nėra galimybių nuslėpti praeities, Angelė atvirai prisistato kaip buvusi tremtinė ir kelią mieste pradeda nuo konkretaus esamos padėties įvardijimo: „atvažiuoju iš Sibiro, noriu arba mokytis, arba dirbti čia kur nors.“ Apsigyvena iš pradžių nelegaliai, gavusi pažadą užtikrinti jai registracijos vietą, jeigu metus išdirbs. Apsigyvenimas mieste buvo svarbus žingsnis, o kiekvienas toks esminis gyvenimo lūžis Angelei kainuodavo daug: kaskart reikėdavo pažinčių, palankių susitarimų ir pinigų arba kitokių, pasak jos, „pamaloninimų“ įtakingiems žmonėms.

Michelis de Certeau išsamiai nagrinėjo, kaip žmonės ir grupės naudoja socialines reprezentacijas ir socialinių elgesį, kokias taktikas pasitelkia individai, siekdami įsitvirtinti prekybos, politikos ir kultūros terpėse (de Certeau 1984: 3). Šis autorius aprašė kasdienybės kultūrą ir dvejopas kasdienybės praktikas, kurias įvardijo kaip strategijas ir taktikas. Strategija – tai tokie galios santykiai, veiksmai, kurių gali imtis objektas, turintis galią (savininkas, įmonė, miestas, mokslinė institucija), kuris yra atskirtas nuo aplinkos, izoliuotas. Taktika – tai veiksmai, kurių imasi asmenys jiems nepriklausančioje aplinkoje (ten pat: 17). Kitaip tariant, M. de Certeau nelaiko strategijos ir taktikos viena kitai subordinuotomis veiklomis, o veikia jas supriešina, strategijai suteikdamas galios potekstę, o taktika vadindamas galios neturinčiųjų veiksmus galingųjų teritorijoje. Strategija leidžia nugalėti erdvę ir laiką, o taktika priklauso nuo laiko, nes ji apibrėžtos vietos neturi ir ją taikantieji privalo ieškoti galimybių pasinaudoti proga (ten pat). Angelės pasakojimas atskleidžia, kaip ji pasitelkė įvairias smulkesnes ir stambesnes taktikas laviruodama miesto gyvenime ir kovodama su ideologine strategija. Pagrindinis Angelės naudojamas veiklos būdas galėtų būti įvardijamas kaip atsitiktinės pažintys, – tai rodo pasakojimo frazės: „kažkas ten patarė“, „ir vėlgi susipažinau troleibuse“, „mane pamokė vienas žmogystė“. Remiantis M. de Certeau kasdienybės praktikų teorija, tokius išgyvenimo būdus galima suprasti kaip taktikas, kai, neįstengiant ir neturint galios paveikti engiančią sistemą, ieškoma ir naudojamosi visomis įmanomomis jos spragomis. Netikėti sprendimai ir gudravimai kai kada taip pat leisdavo išvengti biurokratinių kliūčių įsikuriant:

Man žmonės patarė: „Pamesk pasą ir gausi naują. <...> ir nerodyk niekur registracijos knygutės.“

Kadangi pase buvo įrašas apie tremtį, „pametusi“ pasą, Angelė išvengė daugybės klausimų ir trukdžių.

Panašiai ir profesinis jos kelias siejamas ne su konkrečia profesija ar siekiu dirbti kurioje nors apibrėžtoje srityje, o tik su pasitaikiusiomis galimybėmis atlikti taktinius žingsnius nepalankioje aplinkoje. Kaip minėta, Angelei įsikurti mieste kliudė tiek tremtinės žymė, tiek negalia, todėl jos galimybės laviruoti ir rinktis darbus ar gyvenamąją vietą buvo labai ribotos. Angelė pasakoja, kaip, apsigyvenusi bendrabutyje ir už registraciją sumokėjusi didžiulius pinigus, pradėjo ieškotis darbo mieste:

Ir tada pradėjau darbo ieškot. Ir pradėjau – ir ten, ir ten... Man trūksta to regėjimo, ir manęs niekur nepriima. Tada, kai nuėjau į aklųjų kombinatą, pasakė: „Ja vas na rabotu priniat’ ne mogu, vy ne iz Litovskoj respubliki.“ Tai ėjau ieškoti [darbo] savais keliais. Tai, vienu žodžiu, kai mane prirašė bendrabutyje, tai aš tada ir, vienu žodžiu, drąsesnė.

Angelės pasakojimas apie darbo paieškas ir išgyvenimą mieste atskleidžia, kokia svetima ir nesaugi jinei jautėsi atsikėlusai į Vilnių, kokie gyvybiškai svarbūs jai buvo apsigyvenimo, įsikūrimo momentai. Taip pat – kokia svarbi jai buvo kiekviena atsitiktinė pažintis ir menkos žinios apie potencialiai „savus“ žmones mieste. Abiejų išsamių pokalbių metu ji pabrėžė, kad kiti buvę tremtiniai mieste jai buvę labai svarbūs – nuo jų galėjusi neslėpti savo praeities ir gauti naudingų patarimų, palankesnę sprendimą ar užtarimą. Regėjimo negalia paskatino Angelę eiti ieškoti darbo ir paramos į aklųjų kombinatą, bet ten išgirstas atsakymas buvo kartojamas ne kartą abiejuose interviu: „Ja vas na rabotu priniat’ ne mogu, vy ne iz Litovskoj respubliki“ (‘Aš jūsų į darbą priimti negaliu, jūs ne iš Lietuvos respublikos’). Šis momentas puikiai atskleidė (ne tik Angelei, bet ir jos klausytojams) beviltišką jos padėtį – lietuvė tremtinė, kalbanti lietuviškai, rusakalbio viršininko nepripažįstama sostinėje ir laikoma ne Lietuvos gyventoja. Šis atsakymas atskleidžia ir bendresnį tuometinio socialinio Vilniaus gyvenimo vaizdą, jei tik susimąstome, kiek tremtinių užplūdo Vilnių po Stalino mirties ir su kokiais sunkumais jie visi susidūrė norėdami apsigyventi ir rasti darbą moderniaame sovietiniame mieste. Taip pat pateikta citata aiškiai rodo, su kokia nuotaika Angelė prisimena pirmuosius savo žingsnius Vilniuje: ji kuria vienišo ir desperatiškai bandančio užsikabinti nedraugiškame mieste žmogaus paveikslą. „Tai ėjau ieškoti [darbo] savais keliais“, – sako Angelė, tačiau iš jos pasakojimo darosi aišku, kad „savų kelių“ tuo metu mieste ji dar neturėjo. Sykiu jos pasakojimas rodo, kodėl ir kaip jai teko griebtis įvairiausių smulkių taktikų, kai jokiai rimtesnei ilgalaikiai strategijai rasti nė nebuvo sąlygų. Tai, kuo Angelė disponavo, buvo tik smulkios kasdienės pažintys, nuogirdos ar jos atkaklumas. Tai leido jai per vargus judėti į priekį, rasti šiokių tokių darbą, apsigyventi ir įsikurti. Citatos pabaigoje Angelė mini, kad kai buvo priregistruota bendrabutyje, ji pasijuto „drąsesnė“, o tai puikiai atspindi, su kokiomis jausenomis ji prisimena pirmuosius metus Vilniuje, kokioms svarbos lūžis buvo tas „prirašymas“, arba oficiali registracijos vieta, suteikusi jai drąsos tolesniems veiksams.

Angelės pasakojimas nuolat asociatyviai šokinėja nuo vieno laikotarpio prie kito, dažnai kai kuriuos fragmentus susiejant tik minėtomis taktikomis – kai vienas sėkmingas ėjimas primena kitą sėkmingą ėjimą. Jos pasakojimas nėra sudėliotas chronologiškai, nėra nuosekliai apmąstytas, tačiau jame užčiuopiama nuolatinė išgyvenimo gija, džiaugiamasi, nepaisant visų trukdžių, sėkmingai, nors ir sunkiai, pamažu įgyta gerove ir įsitvirtinimu didmiestyje. M. Jacksonas pažymi, kad pasakojime keisdami įvykių eigą herojai kuria istoriją, kurios tėkmė yra tarsi nulemta jų pačių (Jackson 2013: 36). Šiuo atveju Angelės šokinėjimas nuo vieno sėkmingo taktinio manevro prie kito parodo, kad šios išgyvenimo taktikos nedraugiškame mieste yra esminis pasakojimo motyvas pačiai pasakotojai: nuo jų priklausė Angelės laimėjimai ir atrastos galimybės, tai yra jos atkaklumo ir gebėjimo išgyventi įrodytas. M. Jacksonas toliau aiškina, kodėl pasakojant keičiama įvykių eiga:

Pasakojimai nesutampa su tikrove arba būna išgalvoti ne todėl, kad nesėkmingai siekiama atspindėti tikrovę arba mėginama nuo jos pabėgti, o todėl, kad padeda sukurti tikėjimą, jog mes patys atskiriame ir nusprendžiame, ką reiškia mūsų gyvenimas, iš kur mes atėjome ir kur einame (ten pat).

Profesinis Angelės kelias atsiskleidžia per įvairias galimybes „pralįsti“ ir rasti, kur ir kaip įsikurti ir įsitvirtinti mieste. Svarbu yra tiek gauti darbą (kad ir laikiną), tiek išsaugoti ryšius, per kuriuos buvo galima įsidarbinti ar apsigyventi. Tinklaveika Angelės pasakojime yra terpė, kuri leidžia jai judėti ir kaip nors praslysti anonimiškame mieste. Užsimezgęs ryšys su kitais miesto gyventojais Angelei yra svarbus ir saugotinas:

Tai atėjau ir sakau: „Šeimininke, aš taip norėčiau išeit – mane prirašė. Norėčiau darbą dirbti.“ Ir kaip tik jie kažkokią nuo Biržų latvelę gavo. Ir aš dar pabuvau mėnesį, ir aš išėjau iš jų. Gražiai išsiskyrėm.

Angelės darbo pobūdį lėmė ne kokie nors karjeros siekiai, bet negausios jai dar prieinamos galimybės. Pasakodama ji pamini, kodėl pradėjo dirbti ne kur kitur, o statybų srityje:

O jūs norėjot su statybom? – Nu, daugiau nėr kur, jei eisi darbo kur, tai irgi nepriims. O statybose gi, jeigu reikia kokio popieriuko [ir jo] neturėsi, vis tiek tave priims. O gink Dieve, užuos kokioj kontorėlėj ar kas, [kad buvusi tremtinė], taigi tuoj pat [išmes]. Tuoj pat!

Tremtinės praeitis buvo nuolatinė kliūtis ieškant darbo ir bandant įsikurti. Angelės istorija atskleidžia ne tik bejėgišką jos padėtį; jos pasakojimas demonstruoja ir galią apeiti taisykles, rasti sunkiai aptinkamas landas žiaurioje sistemoje. M. Jacksonas,

persvarstydamas Hannah Arendt mintį apie tai, kaip pasakojimas suteikia galią pasakotojui, pažymi, kad dalijimasis skirtingus požiūrius atskleidžiančiais pasakojimais sukuria daugiau negu tų požiūrių sumą. Toks dalijimasis sukuria pasaulio visumos vaizdą (Jackson 2013: 57–58). Angelės pasakojimas, nors nepateikia rišlios ar chronologiškai tikslios gyvenimo istorijos, liudija kitokį požiūrį į sovietmetį, į smerkiamą „blato“ sistemą. Čia ne tik atsiskleidžia beviltiška tremtinės padėtis mieste, bet per smulkias kasdienybės detales išryškėja pasakotojos pastangos, jos drąsa peržengti ribas ir pan. Vien faktinė Angelės gyvenimo istorija niekaip neperteiktų jos prisimenamos socialinės tikrovės ir ypač pasakotojos santykio su ja.

Kaip ir anksčiau aptartuose pasakojimuose, Angelės profesinis kelias yra susijęs su kitais svarbiais jos gyvenimo dėmenimis. Visi baigtieji mokslai taip pat nebuvo grįsti jos gyvenimo planais ar norais. Sibire ji mokėsi rusų kalba, o Lietuvoje buvo reikalinga tik lietuvių:

Norėjau mokytis. Vidurinė jau baigta, viskas, bet vėlgi užkliuvo jau tas trėmimas. Niekur nepriėmė. Tai tada vienur, kitur [ėjau], pakraipo galvą, ir viskas. Aš noriu gi rusiškai egzaminus laikyti. Aha, nei velnio, [neleido]!

Kiekviena tokia nesėkmė Angelės pasakojime tarsi atsveriamas sėkmingu sistemos „apėjimu“. Šiuo atveju ji toliau pasakoja, kaip pavyko gauti išsilavinimo dokumentą (vėlgi, pasitelkiant tinklaveiką):

Buvo prekybos technikumas Stepo Žuko gatvėje, centre (dabar jis Baltupiuose). Ten buvo [specialybė] „materialinis techninis tiekimas“. Ir buvo [technikume] vienas pavaduotojas sibirioakas. Tai man tada padarė šitaip. Ne iš vidurinės aš neįstosiu, visko neišmoksiu, ypatingai ten matematikos – ten reikėjo matematikos daugiau. Tai aš tada paėmiau pažymėjimą aštuonių klasių [Sibire baigtų], bet jau irgi neįstosiu, [netinka]. Tai jie mane ten patreniravo, padarė pažymėjimą: eksternu išsilaikiau ir gavau pažymėjimą aštuonių klasių.

Vėliau Angelė suabejoja, ar teisingai pasielgė baigdama studijas būtent tame technikumė. Bet abejoja ne dėl gyvenimo kelio pasirinkimo, o dėl potencialios neišnaudotos kitos socialinių ryšių galimybės:

Bet sakydavo, [kad] politechnikume irgi buvo toks žmogus, [kuri galėtų padėti], bet ten man nebuvo tokios prieinamesnės specialybės, kad su statybomis būtų surišta. O ten gal būtų buvę ir geriau.

G. Simmelis miestą įvardijo kaip ypatingą socialinę terpę, kaip vienišumo minioje vietą. Anonimiškas miestas, kuriame galima pranykti, Angelei tapo patogesne vieta rasti, kur įsikurti ir įsidarbinti. Miesto anonimiškumas, neasmeniški,

neįpareigojantys, emociškai nesaistantys santykiai visgi tapo tais silpnaisiais ryšiais, padėjusiais Angelei išgyventi.

Profesinio kelio posūkiai Angelės pasakojime pateikiami kaip atsitiktinimai, kuriais ji pasinaudoja. Paprastai kur kas plačiau ir išsamiau ji apibūdina įsidarbinimo aplinkybes nei pačią profesiją ar darbo pobūdį. Panašu, kad darbovietės, kolektyvai, darbo pobūdis ar karjeros laiptai neprisimenami kaip svarbūs jos profesinio gyvenimo motyvai, – tai tėra dar vienas gerovės mieste užtikrinimo dėmuo:

1975 ar 1974 metais [perėjau] į Statybos montavimo valdybą prie Vidaus reikalų ministerijos. Tai nuo pirmų metų išėjau, perėjau į tą [valdybą]. <...> Ir ta Statybos montavimo [valdyba] rengė signalizacijas, kur nuo vagių [saugojo], kur kaukdavo. Tai, vienu žodžiu, viską kai sujungė [į tą valdybą], tai <...> jie gerai gyveno, jų objektai „trumpi“ [trumpai statomi], jie gerai uždirbdavo, algos geros. Tai žinai, [kai dirbi] ministerijoje, tai statybų projektai ir objektai „ilgi“, ir kol statomi, premijų [negauni], nieko. <...> Tai vienu tarpu <...> jau kaip nusibodo visas šitas darbas! Ir man reikėjo kažko tai, suprantat, ne tokio, kad sėdėti ir knibinėti. Aš šitą technikumą buvau užbaigus, tai vienu žodžiu, su tuo <...> pakalbėjau, buvau tėvų komitete. Jisai sako: „Žinai, pas mus išvažiuoja vienas į Leningradą gyventi, ir reikalingas tenai agentas ekspeditorius.“ Niekas nestovi vietoj. Ir kol [viršininkas] buvo atostogose, [mane priėmė]. Jisai ėjo laikinai; kadangi jie prijungti, jis gavosi pavaduotojas. Tai kai anas išėjo atostogų, šitas pavadavo jį ir priėmė tada mane į to vietą. <...> Tiekėjas, tiekėjas, tiekėjas. Nuvažiuot prekių į bazę to parvežti, jeigu nėra fondų, tai eiti kažkur, išsirūpinti.

Kiekviena situacija Angelės pasakojime yra vaizduojama nupasakojant atsitiktines pažintis ir smulkias galimybes pagerinti gyvenimo sąlygas. Pagrindinė jos gyvenimo istorijos linija grįsta siekiu užsitikrinti bent minimalią gerovę mieste, o profesinis kelias ir darbo vietų kaita tėra neišvengiamas būdas pasiekti tai gerovei, bet ne savaiminis tikslas, motyvas veikti ar tapatybės bruožas. Aukščiau cituotame jos pasakojimo fragmente gerai atsiskleidžia kaip tik toks neužsistovėjimas vietoje ir parodomas nuolatinis „lipimas kopėčiomis“ vis apčiuopiamesnės gerovės link. Sėkmingai gavusi registracijos vietą mieste, įsidarbinusi, ji nuolat stebėjo aplinką, ieškodama galimybių rasti nors kiek patogesnę darbovietę, žinojo visus kiekvienos darbovietės užkulisius, kuriuose buvo galima gauti neoficialios informacijos apie atsiveriančias galimybes. Angelė sako: „Niekas nestovi vietoje.“ Tai gerai iliustruoja miesto atmosferą ir nuolat kintančias oficialias ir neoficialias galimybes moderniam mieste.

Taigi šiame pasakojime visas gyvenimo detales sieja nuolatinis gerovės siekis ir jos įtvirtinimas žengiant itin mažais žingsneliais. Antai svarbia dingstimi papildomai dirbti Angelei tampa noras apstatyti butą baldais:

Dar kai jinai [sesuo] baigė [vidurinę mokyklą], dar du ar tris metus dirbau, kad va baldus gi reikėjo susipirkti, tada dirbau naktimis. Kartais dvi naktis [iš eilės] <...> [budėdavau] asfalto betono gamykloj. <...>

Nu visaip, visaip kaip galėjau, kaip galėjau, taip sukasi. Nu, ir vienu žodžiu, mane priėmė. Ir tada algos irgi nekėlė labai ilgai. Ir paskui jau pasidarė didelės algos, visur tiekėjai gerai gaudavo, bazėse su visais susitikdavau, mane klausdavo, kokia mano [alga], sakydavau, [kad] mano aštuoniasdešimt rublių. Tai visai, [sako,] durniuoju, [sako], mūsų jau du šimtai penkiasdešimt. Tai nueinu pas tą Aniščenką [viršininką] <...>, sakau, taip ir taip, man [pasakykit], kodėl pas mus skyriuj tiek žmonių, ir visi gauna tokias mažas algas. Prekių žinovas buvo šimtas dešimt, o mano [buvo] mažiausia alga – aštuoniasdešimt. Ką jau čia, nu tai tada, vienu žodžiu, taip ir taip, mano lygio [darbuotojai] visi gauna po tiek ir tiek. [Viršininkas] sako: „Ja vam zarplatu dabavit’ ne mogu, ja vas tol’ko uvolit’ s raboty mogu.“ [‘Aš jums atlyginimo padidinti negaliu, aš jus tik atleisti iš darbo galiu.’] Už tai, kad, [kaip] paskiau išaiškėjo, [jie žinojo], kas aš vaikystėj [buvau, kad buvau tremtyje].

Profesinė sėkmė ir apskritai pasirinkimai profesiniame kelyje puikiai apibendrinami šiuo Angelės sakiniu: „Nu visaip, visaip kaip galėjau, kaip galėjau, taip sukasi.“ Tačiau jos pasakojime panašūs teiginiai niekada nėra skirti kančiai perteikti; greičiau jais pabrėžiamas sėkmingas išlikimas labai sunkiomis sąlygomis, kai net pati menkiausia pažintis išnaudojama siekiant įsitvirtinti mieste.

Taigi miesto anonimiškumas ir asmeninių ryšių mezgimo ypatumai sudarė sąlygas Angelei kaip buvusiai tremtinei judėti mieste anonimiškai ir tik taip užsitikrinti pragyvenimą. Angelės gyvenimo pasakojime vardijama daugybė netikėtų pažinčių, reflektuojamas jos tvirtas užsispyrimas nepasiduoti ir tęsti sunkias geresnio gyvenimo paieškas. Ji veikė taip, kaip jai leido mezgami silpnieji ryšiai, panašūs į tuos, kuriuos matėme ir Vladimiro pasakojime, tik čia jie toli gražu ne visada būdavo tokie sėkmingi.

* * *

Vilnius, kuris pokariu buvo kuriamas kaip modernus sovietinis miestas, profesinė ar įsidarbinimo prasme buvo paklausi vieta. Profesinė linija tuometinių jaunų žmonių dabartiniuose gyvenimo pasakojimuose tampa puikiu modernios sovietinės miesto terpės atspindžiu. Į Vilnių nauji gyventojai kėlėsi siekdami pasinaudoti miesto kultūros teikiamomis galimybėmis: arba ieškodami individualios raiškos, arba, priešingai, norėdami pranykti miestietiškoje anoniminėje minioje. Analizuotuose pirmuosiuose trijuose profesiniuose autobiografiniuose pasakojimuose matyti sėkmingas prisitaikymas prie miestietiškos kultūros, profesinio kelio (dažnai susi-

jusio su išplėtota sovietine studijų sistema) pasirinkimas ir net išskirtinė profesinė linija, įmanoma tik modernaus miesto sąlygomis. Paskutinis nagrinėtas pasakojimas rodo kitokį profesinį kelią ir visiškai kitokius įsikūrimo sovietiniame Vilniuje motyvus. Jame ypač svarbus tampa modernaus sovietinio miesto garantuojamas anonimiškumas ir glaudžių emocinių ryšių stoka. Kaip tik šie didmiesčio bruožai tapo išsigelbėjimu tokiems žmonėms, kaip iš tremties grįžusi Angelė, tai yra tiems, kurie slėpėsi nuo sovietinės ideologijos jiems primetamų stigmų. Visų keturių Vilniaus pokario naujakurių profesinių autobiografinių pasakojimų analizė atskleidžia skirtingus būdus konstruoti miestietišką tapatumą ir prisitaikyti prie modernaus miesto kultūros. Ketvirtasis analizuotas atvejis ypač skaudžiai atskleidžia sovietinio miesto socialinę tikrovę, jame viešpatavusią socialinę nelygybę ir politinę neteisybę.

LITERATŪRA

- de Certeau Michael 1984. *The Practice of Everyday Life*, translated by Steven F. Rendall, Berkeley: University of California Press.
- Granovetter S. Mark 1973. "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, vol. 78, issue 6, p. 1360–1380.
- Jackson Michael 2013. *The Politics of Storytelling: Variations on a Theme by Hannah Arendt*, second edition, Copenhagen: Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.
- Leonavičius Vylius 2008. „Sovietinė modernizacija. Socialinės sistemos ir socialinio veikėjo sąveika“, *Darbai ir dienos*, t. 49, p. 219–233.
- Leonavičius Vylius, Keturakis Saulius 2002. „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, t. 2, p. 40–50.
- Linde Charlotte 1993. *Life Stories: The Creation of Coherence*, (*Oxford Studies in Sociolinguistics*), New York, Oxford: Oxford University Press.
- Matthew Mervin 2011. *Education in the Soviet Union: Policies and Institutions Since Stalin*, London: George Allen and Unwin.
- Morton W. Henry 1984. "The Contemporary Soviet City", in: *The Contemporary Soviet City*, edited by H. M. Morton and R. C. Stuart, New York: Routledge, p. 3–25.
- Pile Steve 2005. *Real Cities: Modernity, Space and the Phantasmagorias of City Life*, London, New Delhi: Sage Publications.
- Simmel Georg 1950. "The Metropolis of Mental Life", in: *The Sociology of Georg Simmel*, translated and edited by Kurt H. Wolf, New York: The Free Press, London: Collier Macmillan Publishers, p. 409–424.
- Stravinskienė Vitalija 2014. „Vilniaus miesto etninė-demografinė padėtis: 1944–1951 metai“, *Istorija*, t. 95, p. 40–57.
- Stravinskienė Vitalija 2016. „Didieji Lietuvos miestai ir gyventojų migracijos alternatyvos (1944–1989 m.)“, *Acta humanitarica Saulensis*, t. 24, p. 65–76.
- Tonkiss Fran 2005. *Space, the City and Social Theory: Social Relations and Urban Forms*, Cambridge, Malden: Polity.

Stories of Individual Urban Modernization in the Occupational Narratives of the Post-War Vilnius Inhabitants

MYKOLĖ LUKOŠIENĖ

S u m m a r y

Keywords: occupational narratives, modernity, post-war Vilnius, urban anthropology.

After the WWII, the new inhabitants arrived to Vilnius for various reasons: some tried to escape collectivization, others planned to use the newly opened possibilities to study or work in the modern city. There were also people that had returned to Lithuania from deportation, but were banned from settling in their native communities and therefore chose Vilnius as a place to start the new phase of their lives. This article focuses on the motives related to occupation and work in the life stories of the post-war Vilnius inhabitants that settled in this city in the course of the two post-war decades. These narratives have been recorded in 2017–2019 in the course of implementing the research project “Plots of Individual Modernization in the Autobiographic Narratives of the First Generation Urban Inhabitants (Post-War Period in Vilnius)”.

The modern city represented either an attractive or the only possible place for creating a new life. The increasing professional specialization is reflected in numerous stories and reveals important sides of the narrators’ identities. The article attempts to elucidate how occupational motives in the autobiographical narratives reveal the individual contributions to the formation of the modern urban culture. These motives are investigated employing the method of narrative data analysis: by establishing the most important story-lines and by associating and comparing thematically similar narratives of different people regarding their working experiences and inspirations. The occupational narrative in the life stories was regarded as an important segment of the modern urban identity. The analysis was based essentially on the notions of the modern city presented in the works by George Simmel (1950) and Michael de Certeau (1984). In all the cases it revealed modern, although rather diverse attitudes of the narrators towards their profession. These could include adapting to the newly established urban culture and making professional choices (which mostly depended on the Soviet system of studies) that were possible only in the modern urban environment. In some cases the autobiographical narratives reveal considerable anonymity partially granted by the modern Soviet city and lack of the close emotional ties, which paradoxically became a recourse for people trying to hide or escape the repressions of the Soviet political regime.

Straipsnis parašytas įgyvendinant mokslo projektą „Individualaus modernėjimo siužetai pirmosios kartos miestiečių autobiografiniuose pasakojimuose (pokario Vilnius)“, kurį pagal nacionalinę mokslo programą „Modernybė Lietuvoje“ remia Lietuvos mokslo taryba (2017–2019, sutarties Nr. S-MOD-17-11).

Gauta 2019-10-28